

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОНФЛІКТНОСТІ ТА АГРЕСИВНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

Буденне життя, будь яка сфера діяльності особистості (гра, навчання або праця) передбачає необхідність контакту з різними людьми: близькими, друзями, колегами, керівниками, учнями тощо. Тому стає зрозумілим, наскільки важливою є проблема забезпечення необхідного рівня особистісної культури людини, виховання вмінь вирішувати складні проблеми, що виникають у процесі спілкування та пов'язані з досягненням поставлених цілей.

З малих років ми активно включаємося в міжособистісне спілкування. На цьому шляху зустрічаються різні люди, ставлення яких до нас буває ворожим і навіть агресивним. Вони не розуміють наших бажань, не слухають і не поважають наші погляди. Заходячи в психологічний тупик, наша взаємодія з довколишніми найчастіше набуває агресивно-конфліктного забарвлення, що виводить нас з рівноваги, а то і впливає на наше майбутнє, - ламаються долі, погіршуються перспективи; навколишній світ здається ще більш жорстоким і несправедливим. Згодом, після кожного конфлікту, ми запитуємо себе: «Чому зі мною відбувається подібне? А що мені робити, якщо подібна складна ситуація виникне знову? Як поводитись, щоб уберегти себе від негативних наслідків?». Відповіді на них дехто з нас шукає довгі роки.

Проблема причин конфліктної й агресивної поведінки людини вивчається давно й науковцями різних наук. Дослідження психологів [Л.Петровська, М.Пірен, Н.Грішина, А.Бандура, Л.Берковіц], педагогів [А.Макаренко, В.Сухомлинський, О.Белкін], конфліктологів [А.Анцупов, І.Ващенко та ін.] показують, що агресивна, конфліктна поведінка засвоюється в дитинстві, і кожна особистість має власні показники та ступінь агресивності. Відсутність суперництва, боротьби в подальшому житті може призвести до пасивності, конформності особистості, а надмірне їх накопичення та розвиток починають визначати всю зовнішність людини, що може стати конфліктною лінією поведінки.

В основу даної статті покладено проблему джерел дитячої конфліктності й агресивності. Психологічні, конфліктологічні і педагогічні дослідження доводять, що в основі формування конфліктності й агресивності в дитини лежить тип батьківських відносин, рівень їхньої конфліктності й частота їхніх агресивних реакцій у присутності дитини. Експериментальні дослідження джерел конфліктності дітей дошкільного віку (5-6 років) показують, що саме в цьому віці закладаються основи сприйняття навколишнього світу, людей. У дитинстві фактично складається особистість, самосвідомість і світовідчуження дитини. Ці процеси в першу чергу зумовлені загальним психічним розвитком, формуванням нової системи психічних функцій.

Предметом статті виступають тип батьківського виховання – як можливе джерело конфліктності й агресивності дітей у дошкільному віці та його вплив на формування конфліктологічного досвіду дітей. У своїй роботі ми ставимо мету дослідити передумови, джерела й умови формування дитячої конфліктності й агресивності, ступінь впливу родини, батьківського ставлення до цього процесу.

Питання сімейного виховання і впливу взаємин у родині на дитину стали розроблятися у рамках психолого-педагогічного підходу (К.Д. Ушинський, А.С.Макаренко, В.А. Сухомлинський, А.Н. Леонтьев, А.В. Запорожець та ін.). Автори вказували на важливу

роль досвіду виховання дитини в конкретному культурному середовищі, сімейних традицій та емоційно-стосунків взаємовідносин батьків і дитини.

Деякі фахівці (М. Мід), вивчаючи примітивні співтовариства, відмічають, що в умовах, коли дитина систематично отримує негативний досвід, як правило, формуються й негативні риси особистості. Негативні моменти взаємодії з дорослими проявляються в тому, що мати рано відлучає дитину від грудей, тривалий час відсутня з-поза роботи, також з-поза дефіциту спілкування з матір'ю. Пізніше подібне виховання формує емоційну дистанцію між дитиною та батьками: часто використовуються покарання, ворожість дітей одне до одного не викликає в дорослих адекватного осуду. Як результат, у дитини формуються підвищена тривожність, підозрілість, сильна агресивність, егоїзм і жорстокість.

Для того щоб розглянути проблему джерел дитячої конфліктності й агресивності для початку визначимо основні поняття, їх структуру і природу.

Термін «конфліктність» досить часто зустрічається в сучасній науковій літературі. Розуміння її неоднозначне і відрізняється залежно від спрямованості досліджень у цій області. Найбільш розповсюдженим є розуміння конфліктності як частоти прояву конфліктів у людини або групи. Також, під конфліктністю розуміють особистісну психологічну характеристику, що визначає готовність людини до конфліктних, суперницьких дій.

Поняття «агресія» визначається як «будь-яка форма поведінки, націленої на завдання образи чи заподіяння шкоди іншій живій істоті, котра не бажає подібного» [1]. Є.Фромм під агресією розуміє будь-які дії, що заподіюють чи мають намір завдати шкоди іншим людям [6].

Аналіз джерел з проблеми конфліктності й агресивності дозволяє виділити основні напрями у вивченні цих феноменів. Конфліктна поведінка має на увазі дії суб'єкта по захопленню й утриманню об'єкта конфлікту, прагнення домінувати і контролювати конфліктну ситуацію. Вона складається з протилежно спрямованих дій учасників конфлікту. Цими діями реалізуються приховані від зовнішнього сприйняття процеси в розумовій, емоційній і вольовій сферах суперників. Чергування взаємних реакцій, спрямованих на реалізацію інтересів кожної сторони й обмеження інтересів опонента, складає реальність конфлікту. Оскільки дії конфліктуючих у значній мірі впливають одна на одну, впливають з попередніх дій іншого, тобто є взаємообумовленими, то в будь-якому конфлікті вони набувають характеру взаємодії.

Педагогічний процес формування конфліктної поведінки відбувається під час розвитку особистості через утворення принципів, стратегій (способів) і тактик (приймів). Серед *основних принципів* конфліктного протистояння А.Анцупов і А.Шипілов виділяють такі: концентрацію сил; координацію сил; нанесення удару по найбільш уразливому місцю, а також економію сил і часу. *Стратегія поведінки в конфлікті* розглядається як орієнтація особистості (групи) стосовно конфлікту, установка на визначені форми поведінки в ситуації конфлікту. Стратегії в конфлікті реалізуються через різні тактики, що у конфліктології розглядаються як сукупність прийомів впливу на суперника, засіб реалізації стратегії. Звичайно, далеко не усі вони

проявляються в 4-6 років, але майбутні домінуючі стратегії конфліктної поведінки людини починають формуватися саме в цей час.

Джерела конфліктності та агресії потрібно шукати в ранньому дитинстві, на початку життєвого шляху людини. На думку З.Фрейда, агресія бере початок з уроджених, інстинктивних сил, а зовнішній прояв емоції, що супроводжують агресію, може викликати розрядку руйнівної енергії і зменшити можливість більш небезпечних дій. Лоренц уважав, що джерелом агресії є не описані Фрейдом інстинкти, а інстинкт боротьби за виживання. Агресивна енергія генерується в організмі спонтанно, але безупинно й у постійному темпі, регулярно накопичуючися з часом. Але любов, відданість, дружба можуть блокувати прояви агресії.

Відомий учений Леонард Берковец, який займався вивченням агресії, відмічає, що вагомим стимулом для активації агресії є зброя, що знаходиться в полі зору людини. Німецький психолог і психотерапевт Риман уважав, що агресію викликають страх і почуття невдоволеності. Спочатку, ще в дитячому віці, коли дитина ще не має уявлення про такі поняття, як тактовність і почуття провини, її агресія виявляється елементарно і спонтанно, у відмові від спілкування, замиканні в собі, або в руховій активності у відповідь на незадоволення потреб, викликаних голодом, холодом, розладом біоритмів, самотністю і т. ін. У ранньому дитинстві страх насамперед виникає з інстинктивного невдоволення, а агресія виникає практично одночасно зі страхом. Відповідно до теорії соціального навчання людина переймає агресивну поведінку, спостерігаючи за іншими людьми. Відповідно до теорії американського психолога А.Бандури, більшість особливостей нашої поведінки розвивається шляхом наслідування інших людей. Якщо люди, що виховують дитину, виявляють агресивність, то і дитина, наслідуючи їх, стане агресивною. На думку Бандури, агресивність є наслідком самого звичайного навчання: вона розвивається чи зменшується, або просто не підтримується в результаті спостереження сцен агресії й аналізу наслідків для людини, по відношенню до якої діяли агресивно.

Становлення конфліктної й агресивної поведінки – складний і багатогранний процес, в якому діє безліч факторів. Така поведінка визначається впливом родини, однолітків, а також засобів масової інформації. Діти вчаться деструкції за допомогою прямих підкріплень так само, як і шляхом спостереження подібних дій. Що стосується родини, на становлення агресивної поведінки також впливають ступінь згуртованості родини, близькість між батьками й дитиною, характер взаємин між братами і сестрами, а також стиль сімейного керівництва.

Дитина одержує інформацію про агресію також зі спілкування з однолітками. Діти вчаться поводитись агресивно, спостерігаючи за поведінкою інших дітей. ЗМІ також є джерелами засвоєння агресивної і конфліктної поведінки. Перші дослідження, присвячені впливу демонстрації насильства по телебаченню й у кіно на поведінку глядачів, були здійснені А. Бандурою на початку 60-х років. У цих експериментах брали участь діти дошкільного віку. Їм демонструвалися короткометражні фільми, в яких дорослі жорстко поводитись з великою лялькою Бобо. Результати експерименту виявили сильний наслідувальний ефект. Діти часто копіювали поведінку актора-дорослого.

Сучасні педагогічні дослідження джерел конфліктності особистості більше схиляються до соціальних факторів їх формування. Усе частіше в них прослід-

ковується нерозривний взаємозв'язок конфліктних, агресивних форм поведінки й індивідуально-психологічної культури, що виховується батьками, педагогічними установами і т.ін. Поняття психологічної культури розглядається в педагогіці досить широко. Часто в нього включається уміння жити, спілкуватися відповідно до норм моралі, співробітництва і толерантності. В основу психологічної культури ряд педагогів вкладають наявність знань і уявлень про душу, психічні процеси і стани, пізнавальні й інші здібності людини, особливості її комунікативної сфери, уміння успішно виходити зі складних, конфліктних ситуацій [5].

Конфліктні й агресивні дії в дитини можна спостерігати вже із самого раннього дитинства. В перші роки життя вони виявляються майже винятково в імпульсивних приступах упертості, що часто не піддаються керуванню дорослими. Виражається це, найчастіше, спалахами злості чи гніву, що супроводжуються галасом, бриканням, кусанням, бійкою. Згідно з Б.Споком, в однорічному віці нормальними явищами можуть уважатися наміри дитини на матір за те, що вона зробила щось неприємне йому.

У період трьох-чотирьох років агресія носить інструментальний характер. Конфлікти між дітьми найчастіше виникають у ситуації бажання мати річ, іграшку. Прояв агресивності в цьому віці, головним чином, залежить від реакції і ставлення батьків до тих чи інших форм поведінки. Якщо батьки й вихователі ставляться до будь-яких проявів відкритої агресії нестерпно, то в результаті можуть формуватися символічні форми агресивності, такі як ниття, упертість, неслухняність та інші види опору, а також прояви непрямої агресії. Потрапляючи в конфліктну ситуацію між власним інтересом і батьківським “не можна”, дитина мимоволі відчуває найсильнішу депривацію. Доволі часто дитина сприймає цю ситуацію як акт відкидання з боку батьків. Неможливість розв'язання цього конфлікту через малу конфліктну досвідченість призводить до того, що в дитини просяпаються злість, розпач, агресивні тенденції. Однак, якщо раніше батьки на агресивність дитини реагували ласкою, то тепер вони частіше вдаються до погроз, позбавлення задоволень, соціальної ізоляції.

Відомий фахівець проблем сімейного виховання А.Фромм указує на існування феномена “перенесення”, що у три-чотири роки є однією із самих звичайних прикмет агресивності. Суть його в тому, що дитина не насмілюється в цьому віці відкрито вилити свою злість на батьків, і переносить гнів і агресивність на інший об'єкт. До шести-семи років до інструментальної агресії починає домішуватись агресія, адресована іншій людині особисто. Тому можна стверджувати, що в цей час відбувається зміна форм агресії: частота просто фізичного нападу зменшується за рахунок росту більш “соціалізованих” форм – образ, боротьби, суперництва, наклепу тощо [6].

На ранніх етапах соціалізації агресія може виникнути й випадково, але при успішному досягненні мети агресивним способом може з'явитися прагнення дитини знову використовувати її для виходу з різних важких ситуацій. За наявності відповідної особистісної основи агресія може стати самостійним мотивом поведінки, обумовлюючи ворожість стосовно інших при низькому рівні самоконтролю.

За даними Б.Жизневського, у дітей раннього віку (1-3 року) конфлікти, як правило, закінчуються неблагополучно. У дітей 4-5 років спостерігається приблизно рівне співвідношення благополучне (коли ігрова діяльність продовжується в тім же складі) і конфліктів, що неблагополуччя вирішуються.

Допомога дорослого в вирішенні конфлікту найбільш ефективна для дітей у віці 3-4 років. Діти старше (4-6 років) найчастіше самостійно вирішують унікаючи в грі протиріч. Можливо, це пов'язано з тим, що в цьому віці діти здобувають певну незалежність від дорослого в рішенні спірних питань, у них виробляються свої власні правила поведінки в подібних ситуаціях. При цьому серед способів благополучного вирішення конфліктів між дітьми у грі переважають введення додаткових елементів до змісту гри (ролей, іграшок, ігрових дій); відстоювання своїх домагань шляхом повторення власних заяв; установлення черговості щодо виконання ролі чи користування іграшкою; емоційне співчуття «постраждалому» у ході конфлікту, пропозиція грати разом тощо.

Таким чином, дані досліджень дозволяють говорити про те, що з віком збільшується частка спільних дій дітей. Дітьми у процесі спілкування виробляються і приймаються певні норми і правила, що сприяють вирішенню конфліктних ситуацій.

Конфлікти у взаємодії батьків з дітьми також є одним з найпоширеніших різновидів конфліктів у повсякденному житті. Виділяються наступні психологічні фактори, що обумовлюють конфлікти у взаємодії батьків з дітьми:

- *тип внутрішньосімейних відносин*, що характеризується оформленням психологічних ролей кожного члена родини, формуванням сімейного «Ми», здатністю членів родини вирішувати виниклі протиріччя, що є важливою умовою формування позитивного конфліктологічного досвіду дитини;

- *дисгармонія родини* – це негативний характер подружніх відносин, що виражається в конфліктній взаємодії. Рівень психологічної напруги в такій родині має тенденцію до наростання, призводячи до невротичних реакцій у її членів, виникненню почуття постійного занепокоєння в дітей;

- *деструктивність сімейного виховання*, що виявляється в розбіжностях членів родини з питань виховання, суперечливості, непослідовності, неадекватних опіці й заборонах у багатьох сферах життя дітей, підвищеними вимогами до дітей, частих застосуваннях погроз, осудів та ін.;

- *вікові кризи* дітей також розглядаються як чинники їх підвищеної конфліктності. Вікова криза являє собою перехідний період від одного етапу дитячого розвитку до іншого. У критичні періоди діти стають неслухняними, примхливими, дратівливими. Вони часто вступають у конфлікти з довколишніми, особливо з батьками.

- *особистісні особливості*, що сприяють конфліктам з дітьми, серед яких: консерватизм мислення, застарілі стереотипи поведінки, шкідливі звички (вживання алкоголю і т. ін.), авторитарність у відносинах із близькими. Серед особистісних особливостей дітей фахівці називають порушення правил поведінки, ігнорування рекомендацій батьків, а також неслухняність, упертість, егоїзм і егоцентризм, самовпевненість і лінощі.

Значними факторами, що впливають на формування конфліктної сфери особистості дитини є дитячі страхи і тривоги. Особливо важливо це враховувати у віці, коли діти дуже малі. Дитячі страхи, якщо до них правильно ставитися, розуміти причини їхньої появи, найчастіше зникають безвісти. Якщо ж вони болісно загострені, зберігаються тривалий час, то це служить ознакою неблагополуччя, говорить про фізичне і нервово ослаблення дитини, неправильне поведіння батьків, конфліктні стосунки в ро-

дині. Більш поширеними є викликані дитячі страхи. Їх джерело – дорослі, докіль дитини (батьки, бабуся, вихователі дитячих установ), що мимоволі заражають дитину страхом шляхом зайвої наполегливої емоційної концентрації уваги на наявність небезпеки. Сприймаючи застережливі фрази: „...обережно, можеш упасти,... поранитися, ...обпектися” дитина формує поки ще не диференційовані нею реакції страху, засновані на самозбереженні.

Серед факторів, що беруть участь у виникненні страхів виділяють наявність страхів у батьків; велику кількість заборон з боку батьків, повне надання батьками волі дитині, а також численні нереалізовані погрози всіх дорослих у родині, конфліктні стосунки між батьками в родині.

У дослідженнях Р.С.Сирса, Е.Е.Маккобі, К.Левіна були виділені наступні головні фактори, що визначають можливий розвиток агресивності в поведінці дитини:

- 1) *поблажливість*, тобто ступінь готовності батьків прощати вчинки, розуміти і приймати дитину;

- 2) *суворість* покарання батьками агресивних проявів дитини.

Найменш агресивні ті діти, батьки яких не були схильні ні до поблажливості, ні до покарання. Їх позиція – в осуді агресії і доведенні цього до свідомості дитини, але без строгих покарань у випадку провини. Батьки більш агресивних дітей поводитися так, начебто будь-яка поведінка дітей пристойна, не роблячи своє ставлення до агресії більш ясним. Однак, коли дитина робила провину, вона була строго покарана. Суворість батьків, якщо вона послідовна, може привести до придушення агресивних імпульсів у присутності батьків, але поза будинком (неконтрольована) дитина буде поводитися більш агресивно.

Дошкільний вік характеризується тісною емоційною прихильністю дитини до батьків (особливо до матері), причому не у виді залежності від них, а у вигляді потреби в любові, повазі, визнанні. У цьому віці дитина ще не може добре орієнтуватися в тонкощах міжособистісного спілкування, не здатна розуміти причини конфліктів між батьками, не володіє засобами для вираження власних почуттів і переживань. Тому, по-перше, дуже часто сварки між батьками сприймаються дитиною як тривожна подія, ситуація небезпеки, по-друге, дитина схильна почувати себе винуваною у виниклому конфлікті, оскільки не може зрозуміти справжніх причин. Таким чином, часті конфлікти, голосні сварки між батьками викликають у дітей-дошкільників постійне почуття занепокоєння, непевності в собі, емоційної напруги і можуть стати джерелом їх психічного нездоров'я [4]. На думку фахівців, психічне здоров'я чи нездоров'я дитини нерозривно пов'язані також зі стилем батьківського виховання, залежать від характеру взаємин батьків і дітей [3].

Батьки складають перше суспільне середовище дитини. Особистості батьків грають суттєву роль у житті кожної людини. Деякі автори намагалися простежити, як пов'язані риси характеру батьків з рисами характеру дитини (механізм проєкції). При більш ґрунтовному вивченні цього питання проблема виявляється значно складнішою. Зв'язок особистості батьків і вихованих особливостей поведінки дитини не настільки безпосередній. Великий вплив на особистість мають біологічні чинники, тип нервової системи дитини, темперамент тощо. Та сама домінуюча риса особистості батьків здатна в залежності від різних умов викликати і самі різні форми реагування, а надалі і стійкої поведінки дитини.

Дослідники вказують на той факт, що жорстокі покарання пов'язані з відносно високим рівнем агресивності в дітей, а недостатній контроль і догляд за дітьми корелює з високим рівнем асоціальності, що найчастіше супроводжується агресивною поведінкою. Припущення про взаємозв'язок між типом батьківського ставлення, джерелами і рівнем агресивності дітей у дошкільному віці перевірялося в дослідженнях, проведених у 2004-2005 рр. у дошкільних виховних установах

м. Харкова. Всього в дослідженні брали участь більш як 40 дітей і 75 батьків, а також вихователі й інший персонал дошкільних установ. Спостереження велось під час прогулянок (коли діти грали в рухливі ігри) і в групі (спостерігалися рольові ігри). Рівень агресивності батьків і дітей, тип батьківського ставлення досліджувався за допомогою проєктивних методик і тестів.

Результати спостереження агресивних проявів представлені в табл. 1:

Таблиця 1

Агресивні прояви в групі старших дошкільників

№ n/n	Види конфліктів	Кількість агресивних проявів	Частка (%)
1	«Руйнування гри»	5	3,9%
2	«Із приводу вибору загальної теми гри»	13	10,2%
3	«Із приводу складу учасників гри»	17	13,4%
4	«Через ролі»	36	28,3%
5	«Через іграшки»	23	18,1%
6	«Із приводу сюжету гри»	14	11,0%
7	«Із приводу правильності ігрових дій»	19	15,0%

З табл. 1 видно, що агресивні дії дошкільників найчастіше виявляються в конфліктах через ролі (28,3), через іграшки (18,1%) та з приводу правильності ігрових дій (15%).

Результати дослідження дитячої агресивності, страхів і тривоги (методика «Неіснуюча тварина») показують, що малюнки дітей дуже часто відображали страх (55,6% усіх малюнків). Зустрічалися рідше на малюнках тривога (33,3%) і агресія (27,8%). Цікаві для нас показники відсутні в 22,2% усіх малюнків.

Статистично значимі розходження знайдені за показниками тривожності між високо агресивними (83,3%) і неагресивними (16,7%) дітьми. Це свідчить про те, що у високо агресивних дітей у більшому ступені присутня особистісна тривожність (схильні відчувати безпредметний страх), або ситуація експерименту ними була сприйнята як тривожна. Агресія, заснована на тривозі, носить захисний характер. Неагресивним дітям меншою мірою притаманна тривога як особистісна, так і ситуативна.

Результати дослідження батьківського ставлення (тест А. Варга, В.Століна) показують, що останнє може бути джерелом дитячої агресивності. Такий тип батьківського ставлення, як симбіоз (батьки дуже турботливі і уважні до своєї дитини) значно частіше виражений у батьків неагресивних і неконфліктних дітей. У дошкільному віці дитина вкрай має потребу в увазі і любові батьків. Якщо батьки відчувають себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити потреби дитини, відгородити його від труднощів і неприємностей життя, то дитина в цьому віці неагресивна. Дитина ще не бореться за самостійність і почуває себе цілком комфортно. Тривога батьків підвищується, коли дитина починає автономізуватися залежно від обставин.

Аналіз результатів діагностики показників і форм агресії дозволяє сказати, що в батьків агресивних дітей на відміну від батьків неагресивних дітей сильніше виражені показники фізичної агресії, дратівливості й аутоагресії. У батьків агресивних дітей індекс агресивності вірогідно вище, ніж у батьків неагресивних дітей.

Прояв агресії в дитячому віці є проблемою, що все більше хвилює вчителів і батьків. Завданням педагогів і психологів повинна стати психокорекційна робота з найбільш агресивними дітьми. Не слід однак забувати, що кожна особистість повинна мати власний ступінь агресивності та конфліктності. Відсут-

ність її приводить до пасивності, відомості, конформності у відносинах з довколишніми. Надмірний розвиток її (агресії) починає визначати весь вигляд особистості, стає конфліктостворюючим чинником, знижує шанси на свідому кооперацію, співробітництво та пошук спільної точки зору.

Таким чином, можна виділити наступні шляхи та особливості формування батьками агресивних тенденцій у дітей дошкільного віку.

1. Батьки заохочують агресивність у своїх дітях безпосередньо, або показують приклад (модель) відповідної поведінки стосовно інших людей. Важливими чинниками тут є тип батьківського ставлення й особистісні показники агресивності і конфліктності матері і батька.

2. Батьки не реагують адекватно на прояв агресивності своїх дітей (рідко чи зовсім не карають), тим самим виховуючи в них надмірну агресивність. Істотним тут є наявність рівня конфліктостійкості, конфліктологічної компетентності та культури в самих батьків. У такому випадку вищезазначені показники мають у батьків невисоку ступінь сформованості.

3. Батьки дуже жорстко карають дитину за агресивні дії, не супроводжуючи покарання поясненням неправомірності вчинку дитини. Покарана дитина, не розуміючи, за що вона тільки що була покарана, має високий рівень тривожності, образи на батька. Адже вона намагалася повторювати (копіювати) дії батьків у схожій ситуації. Періодичне переживання подібних травмуючих ситуацій дитиною може сприяти нагромадженню образи і формуванню стереотипних деструктивних шаблонів поведінки в загрозливому середовищі.

Батькам, що розумно зменшують агресивність і конфліктність у своїх дітей, як правило, удається виховати в них уміння володіти собою в ситуаціях, що провокують агресивну поведінку, боротьбу і твердий опір. Якщо батьки супроводжують покарання поясненнями причин свого невдоволення діями дитини, говорять про те, як варто було б реагувати в даній ситуації, вони створюють педагогічні умови, що формують конструктивний конфліктологічний досвід дитини.

Головною ж вимогою до сімейного виховання залишається вимога любові, небайдужості, уваги та розуміння у взаємовідносинах з дитиною. Ніколи, ні за яких умов у дитини не повинно виникати сумнівів у батьківській любові, повазі та підтримці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бэрон Р. Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. – СПб: изд-во «Питер», 2000.
2. Ващенко И.В., Гиренко С.П., Хамалян Р.А., Антонова А.Г. Общая конфликтология: Учеб. пос. /Под общ. ред. И.В. Ващенко, С.П. Гиренко. – 2-е изд., доп. – Х.: Оригинал, 2001.
3. Захаров А.И. Предупреждение отклонений в поведении ребенка. – С-Пб., 1997.
4. Лисина М.И. Общение и его влияние на развитие психики дошкольника. – М., 1974.
5. Нечепоренко Л.С. Методологічні засади теорії і практики педагогічної майстерності. – Харків: ХНУ, 2004. – 128 с.
6. Фромм А. «Азбука для родителей или как помочь ребенку в трудной ситуации». – Екатеринбург: Изд-во АРД ЛТД., 1997.

Подано до редакції 2.11.05

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются проблемы формирования личностной агрессивности и конфликтности детей старшего дошкольного возраста. Автором проанализированы современные подходы, рассматрива-

ющие источники и факторы зарождения личностной агрессивности и конфликтности в раннем детстве, а также влияние родителей, семьи на формирование детской агрессии и конфликтности.

SUMMARY

The article raises problems of formation of personal aggression and conflicts of children of senior preschool age. The author analyses some modern approaches con-

sidering sources and factors of arousing personal aggression and conflicts in early childhood, as well as influence of parents and family on their formation.